

ČLANCI I RASPRAVE

UDK 003.349.1 : 930.27
Izvorni znanstveni članak
Primljen 29.IX.1997.
Prihvaćen za tisak 8.XII.1997.

Marica Čunčić
Staroslavenski institut
Demetrova 11, HR-10000 Zagreb

TRIPARTICIJA PALEOGRAFIJE

Autorica obrazlaže potrebu podjele paleografije na paleografiju čitanja, povijest pisma i analitičku paleografiju. Posebno obrađuje područje, zadatke i metode analitičke paleografije.

1. Podjela paleografije na tri grane

Podjelu paleografije na paleografiju čitanja (*la paléographie de lecture*), analitičku paleografiju (*la paléographie d'expertise ou d'analyse*) i povijest pisma (*l'histoire d'écriture*), uveo je poznati latinski paleograf Léon Gilissen u nastojanju da se paleografija kao pomoćna znanost što više osamostali pronalazeći svoje i usvajajući one metode koje služe njezinoj svrsi. Iako se zasada zove pomoćnom znanosti, Gilissen smatra da bi joj odgovarao naslov *temeljne* znanosti jer je to za nju dostojnije i časnije.¹ Osvrćući se na Gilissenovu podjelu, Albert D'Haenens dijeli paleografiju prema tipologiji znanstvenog pristupa na empiričku (paleografija čitanja), analitičku (ekspertiza pisma) i sintetičku (povijest pisma).² Na temelju Gilissenove prvotne ideje o tropodjeli paleografije, gledajući sa stajališta koje može imati čitatelj, D'Haenens triparticiju vidi ovako: Čitatelj staroga teksta pristupa grafičkom znaku kao znaku glasa (*signe verbal*), kao podlozi jezične obavije-

¹ Léon Gilissen, *Analyse des écritures: Manuscrits datés et expertise des manuscrits non datés, Colloques internationaux du C.N.R.S. No 548, Les techniques de laboratoire dans l'étude des manuscrits, Paris 1974. 25–35 + Discussion 35–40, str. 28.*

² Albert D'Haenens, *Paléographie latine: l'expertise des écritures médiévales, Scriptorium XXIX, Bruxelles 1975, No 2, 175–198, str. 191.*

sti, grafički je znak “zapreka” za to da se dođe do sadržaja, do jezične obavijesti koju nosi. Analitičar staroga pisma pristupa grafičkom znaku u njegovu oblikovnom ostvaraju, kao apstraktnom znaku, osobnom i proizvedenu u kratkom trajanju. Povjesničar staroga pisma pristupa grafičkom znaku sa stajališta duktusa i kao grafičkom izrazu apstrahiranom iz jedne epohe srednjeg ili dugog trajanja.³

Zajedno s D’Haenensom slažemo se s Gilissenom uz jednu primjedbu. Uzimajući u obzir Mallonovu analizu duktusa u službi povijesti pisma⁴, Gilissen povezuje duktus samo s trećom granom paleografije. Ali duktus ne mora biti vezan samo uz povijest pisma. Prihvatljiva je definicija povijesti pisma koju navodi D’Haenens: to je povijest veze označenog i označitelja, geneza i evolucija znakova ili *substance* alfabetskih znakova, njihove međusobne zavisnosti i mreže diferencijacije unutar alfabeta.⁵

Navedena podjela paleografije na tri grane izvrsna je ideja. Zato za hrvatsku filološku javnost objelodanujemo, podržavamo i učvršćujemo triparticiju još točnijim i dubljim razlozima, da se ne bi dobio dojam da je Gilissenova podjela površna ili slučajna. Naime, svaki filolog mogao bi podijeliti paleografiju kako mu kada odgovara, ali ako nema dubljih razloga, ostala bi ta podjela unutar jednoga članka, ili jednog istraživanja, i ne bi se mogla primijeniti na ostale slučajeve. Smatramo da su temelji Gilissenove podjele mnogo dublji, i njemu to služi kao pohvala, iako nije te dublje razloge naveo. Zato je potrebno i za teoriju i za praktična istraživanja da te dublje razloge navedemo.

Kad je u pitanju (staro) znakovlje, a pismo je skup znakova, onda triparticija znaka na označeno, označitelj i njihovu međusobnu vezu može postati temelj triparticije paleografije. To je razložna, jasna i opravdana podjela paleografije na njezine tri grane jer ono što je prisutno u svakom slovu kao jezičnom znaku, to je prisutno i u starom alfabetu. Do tih dubljih razloga tropodjele možda bi došao i Gilissen da se nije toliko zadržao na duktusu u definiranju povijesti pisma. Još je prije do takve utemeljene podjele mogao doći D’Haenens, koji je inače semiolog, ali je on naglašavao alfabet kao skup znakova tek u trećoj grani, u povijesti pisma, a prisutan je u svim granama paleografije. Dakle naša tropodjela glasi ovako:

Paleografija čitanja bavi se najviše *označenim* (engleski: *signified*, francuski: *signifié*),

analitička se paleografija najviše bavi *označiteljem* (engleski: *signifier*, francuski: *signifiant*),

povijest pisma proučava genezu i evoluciju veza između označenog i označitelja.

³ Isto.

⁴ Jean Mallon, *Paléographie romaine*, Madrid 1967.

⁵ D’Haenens, n.dj., str. 193.

Podjela staroga znaka na označeno, označitelj i njihovu vezu koja ima značajnu povijesnu dimenziju, plodonosna je ne samo za podjelu paleografije na njezine grane, nego i za metodologiju paleografskoga istraživanja jer se *označitelj* izdvaja kao posebno područje istraživanja. Tako ta tropodjela omogućuje nesmetano bavljenje jednom vrstom problema. Oslobađamo se složenosti u prvim fazama istraživanja i proučavamo dio po dio znaka. U paleografiji čitanja i analitičkoj paleografiji ne dolazi povijesna dimenzija toliko do izražaja kao u sintetičkoj fazi, koja sve podatke uzima u obzir, a najviše starost i kronološke odnose.

To ne znači da se ne smiju ispreplitati pojedina područja. Ostaje na znanstveniku da odabere postupak koji najbolje odgovara zadacima koje si je postavio. Metodološki je čistije i jednostavnije pristupiti starom znaku kao i svakom drugom znaku koji ima označeno i označitelj, ne miješajući s tim njegovu povijesnu dimenziju kao još jedan problem. Slovo je kao *signum signi*, znak (jezičnog) znaka, dovoljno velik predmet istraživanja i bez svoje povijesne dimenzije ako ga želimo gledati u njegovim lingvističkim (fonološkim, morfonološkim, fonetskim) i grafičkim mrežama zavisnosti ili strukturama.

1.1. Paleografija čitanja

Paleografija se smatra pomoćnom znanosti upravo po jednoj svojoj grani – po paleografiji čitanja.⁶ Paleografima se nazivaju svi koji čitaju stare rukopise da bi došli do podataka u povijesnim istraživanjima kulture, književnosti, likovne i glazbene umjetnosti, medicine, farmacije itd. Léon Gilissen, savjetnik odjela za rukopise Kraljevske biblioteke u Bruxellesu, imao je priliku svakodnevno promatrati čitatelje starih rukopisa. Nije susreo niti jednoga od stotine kojemu bi paleografija bila glavno područje. »A ipak, svi su ti istraživači više-manje paleografi. Oni su to iz nužde; ovdje se ponajprije radi o onome što bih nazvao '*paleografijom čitanja*', '*pomoćna*' znanost, kako je obično zovemo. (...) Ali ako čitanje starih tekstova pripada paleografiji, to nije *sva* paleografija.«⁷

Paleografija čitanja odnosi se na transliteraciju i/ili transkripciju starih tekstova, tj. asimiliranje starog grafičkog sustava, a uključuje poznavanje povijesti jezika. L. P. Žukovskaja ističe da je učenje čitanja starih tekstova specifična zadaća u paleografiji. »Neki učenjaci odnose se prema paleo-

⁶ Jean Mallon vezao je naziv *pomoćna znanost* uz paleografiju čitanja. Kaže da je paleografija mala znanost koja rješava velike povijesne probleme, ne samo kad je u ulozi *pomoćne znanosti čitanja*, nego i kad se bavi istraživanjem posve autonomno. Jean Mallon, *Paléographie romaine*, str. 556. Prijevod M.Č.

⁷ L. Gilissen, n.dj., str. 27 (isticanja L. Gilissen, prijevod M.Č.).

grafiji kao prema umijeću čitanja. To nije posve ispravno ako se pod čitanjem misli poznavanje slova, nego bi to moralo uključivati i faktor shvaćanja teksta, a to se ne može bez osnovnog poznavanja povijesti jezika.«⁸ Školovanje dobrih čitatelja veoma je potrebno. Što ima manje onih koji znaju čitati staro pismo, to je veća vrijednost izdanja transliteracije i transkripcije nekog starog teksta. Neki uspoređuju tu granu paleografije s povijesnom čitankom koja nas uči čitati, ali ne i pisati, što bi bilo analogno odnosu živih i mrtvih jezika. Aktivno znanje živog jezika uspoređuje se s pisanjem, a pasivno znanje mrtvoga jezika s čitanjem starih tekstova bez pisanja.⁹

Paleografija čitanja usko je vezana i uz grafičku lingvistiku. Njezini su zadaci višestruki – od definiranja osnovnih pojmova kao što je abeceda, (alfabet, azbuka), pismo, slovo, grafem, do određivanja odnosa pisanog i usmenog jezika.¹⁰

Semiološki gledano paleografija se bavi *proučavanjem starog znakovlja alfabeta*. Pismo je *praksa ispisivanja grafičkih znakova*, a grafički znak jest *znak koji se piše da postane vidljivo, prostorano*. Pisati znači *proizvoditi pismo*. Alfabetni znak jest grafički znak koji pripada jednom *skupu* – alfabetu. Alfabet je *kôd* kojim se služimo u određenim sredinama i u određenom vremenu. Alfabetni se znak artikulira kao *označitelj* i kao *označeno*, a značenje znaka jest *odnos između označitelja i označenoga*. Paleografski znak jest *alfabetiski stari znak* (*paléo-signe alphabetique*). Paleografska semiologija promatra i studira stari alfabet sa sinkronog stajališta kao skup znakova koji se međusobno razlikuju po tome što se svaki zapisuje u mreže zavisnosti s gledišta njihove supstance, i kao *kôd*, općenito govoreći paralingvistički kod, *kôd verbalnoga koda* (*signum signi*), znak znaka, u odnosu na jezik kojemu služi kao zapis.¹¹

Sociološki gledano, paleografija čitanja ide u red konzumiranja obavijesti, za razliku od proizvodnje i spremanja.

Praktični problemi paleografije čitanja mogu se svesti na pitanje točne transliteracije (transformacije jednoga koda u drugi) s kojom se susreću stari Grci kad se uz uncijalno pismo pojavila minuskula u 8. stoljeću. Prepisivanje kodeksa, tj. prebacivanjem uncijale u minuskulu, iziskivalo je poznavanje dvaju grafičkih sustava. U slavenskoj je paleografiji transliteracija

⁸ L. P. Žukovskaja, *Razvitie slavjano-russkoj paleografii*, Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, Institut ruskog jezika, Moskva 1963, str. 4–5, prijevod M.Č.

⁹ Petar Đorđić, *Istorija srpske ćirilice, paleografsko-filološki prilozi*, Beograd 1971, str. 11. On inače smatra da paleografija mora postići pravilno čitanje teksta i njegovu točnu transkripciju (str. 10).

¹⁰ T. A. Amirova, *K istorii i teorii grafemiki*, Moskva 1977. Obraduje odnos pisanog i usmenog jezika. Nauku o pismu naziva grafičkom lingvistikom.

¹¹ Usporedi D'Haenens, n.dj., str. 192.

počela prepisivanjem glagoljskih kodeksa na ćirilicu krajem 9. stoljeća u Bugarskoj, točnije 893–894.

Danas je transliteracija relativan pojam koji ne znači samo prebacivanje iz starijega pisma u mlade, nego i prebacivanje iz nepoznatijega u poznatije, iz stranoga u domaće, tj. u kôd onoga koji prepisuje. I ne mora biti rukopis, može biti i kompjuterski slog. Usklađivanje raznih vrsta pisama na računalima ide za tim da transliteracija postane automatska.

1.2. Povijest pisma

Povijest pisma bila bi paleografija *par excellence*. Prema Žukovskoj paleografija je u širem smislu ipak povijest pisma, samo se ne smije pri tom pomiješati s poviješću pismenosti (pisane baštine bilo kojeg naroda uopće) jer to drugo pripada povijesti, jezikoslovlju i znanosti o književnosti. Ako je paleografija u širem smislu povijest pisma, onda pod pismom treba smatrati grafičke (slovne ili druge znakove) oblike kao izraze zvukova ljudske riječi.¹² Ona tumači rezultate analitičke paleografije i paleografije čitanja i organizira njihovu uzročno-posljedičnu vezu u povijesnom razvoju. Povezuje jedne pojave s drugima. Kad kaže *povjesničar pisma*, Gilissen misli na Jeana Mallona koji je sintetizirao podatke do kojih je došao *analizom* duktusa. Tu se lijepo vidi kako je analitička paleografija prethodila povijesti pisma. Međutim opet naglašavamo da duktus ne pripada samo povijesnoj kategoriji kao što je to Gilissen zaključio da je duktus uvjetovan sintetičkim povijesnim pristupom i da nema ništa s granom paleografije koja se bavi analizom kojoj Gilissen daje zadatke različite od duktusa. Navedeno Mallonovo djelo uzor je ne samo povijesne sinteze latinskoga pisma, nego i duktualne analize.

Vrijednosna hijerarhija triju grana paleografije u korist povijesti pisma, koja bi došla na prvo mjesto, nema smisla jer se povijest pisma ne može napisati i sintetički povezati bez prethodnih analiza. Ako pak analitičar dođe do podataka koje ne zna smjestiti u širi povijesni kontekst, njegovi će rezultati ostati bez mjesta u povijesti pisma. I analiza i sinteza traže dobru metodologiju i marljivost. Paleografski analitičar nije podređen povjesničaru pisma koji daje zadatke analitičaru na koje sam ne stiže.¹³ Je li povijest pisma vrhunski cilj paleografije, njezina posljednja i najosnovnija zadaća? Poziti-

¹² L. P. Žukovskaja, n.d., str. 4. – Na razliku između povijesti pisma i paleografije upozorava Alphonse Dain. On razlikuje povijest pisma jednog naroda (jednog pisma) i povijest pisma uopće (npr. kad se govori o razvoju od hijeroglifa preko slogovnoga pisma do alfabeta, bez obzira o kojemu se pismu radilo). Alphonse Dain, *Introduction à la paléographie, Encyclopédie de la pléiade, L'Histoire et ses méthodes*, Briges 1967, str. 529.

¹³ D'Haenens ne slaže se s hijerarhijskim poimanjem grana paleografije. N.dj., str. 190.

van odgovor na to pitanje zaustavio je razvoj drugih grana paleografije, a razvila su se ona proučavanja čija je metodologija bila povijesna i nekad neprimjerena proučavanju grafičkog sustava.

1. 3. Analitička paleografija

Treća grana paleografije iskristalizirala se tijekom vremena. Očito je da se paleografija bavi, za razliku od svih ostalih znanosti, starim slovničkim oblicima. Zato se L. P. Žukovskaja i ne slaže s L. V. Čerepninom, koji paleografiji pripisuje u prvome redu rješavanje sadržaja rukopisa, a proučavanje vanjskih oznaka smatra dopunskim. To je, kaže Žukovskaja, »soveršeno neverno. Samyj smysl paleografičeskogo issledovanija zaključaetsja glavnym obrazom v analize načertanij bukvennyx znakov v drevnix pamjatnikax. Ob ètom svidetel'stvuet uže samo nazvanie 'paleografija'«.¹⁴ Vladimir Mošin slaže se sa Žukovskom.¹⁵ D. Bogdanović vidi budućnost ćirilске paleografije upravo u novim metodama u koje ubraja »grafološku ekspertizu koja bi otvorila izvanredne mogućnosti novih i egzaktnih rezultata«.¹⁶ Upravo po tom »grafološkom pristupu« razlikujemo paleografiju od svih drugih znanosti koje je okružuju. Bogdanović vrlo dobro predviđa kad povezuje grafološke analize (mi ih zovemo analitičkom paleografijom, Gilissen ih naziva ekspertizama) s novim metodama koje bi mogle biti egzaktne.

Iako paleografija ovdje graniči s grafičkom znanosti koja proučava grafički znak, ipak ona ostaje sama na svom području sa svojim predmetom staroga znaka alfabeta. Po metodi istraživanja postoji sličnost između grafičara i paleografa. Tako je npr. Vasil Jončev, grafički stručnjak¹⁷ koji se nije ograničio samo na grafičku analizu suvremenoga bugarskog pisma, nego je analizirao stari glagoljski i grčko-ćirilski poklad grafičkih oblika. Njegova studija ukida razliku između grafičara i paleografa analitičara. On je i grafičar i »paleografičar«. I kod nas ima takvih stručnjaka.¹⁸

Paleografija će se pomladiti najviše preko analitičke paleografije zato što

¹⁴ L. P. Žukovskaja, n.dj., str. 124.

¹⁵ Vladimir Mošin, L. P. Žukovskaja, *Razvitie slavjano-russkoj paleografii*, Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, Institut ruskogo jazyka, Moskva 1963, str. 142; *Slovo* 14, Zagreb, 1965, 132–137, str. 136.

¹⁶ Dimitrije Bogdanović, Ćiriliska paleografija i kodikologija u Jugoslaviji, *Arheografski prilozi* 1, Beograd 1979, 39–44, str. 43.

¹⁷ Vasil Jončev, Olga Jončeva, *Dreven i s'vremeneni b'lgarski šrift*, B'lgarski hudožnik, Sofija 1982, 35*25 cm, str. 420, 278 slika, 208 tabela. — Vasil Jončev, *Azbukata ot Pliska, kirilicata i glagolicata*, Gogov & sinove, Sofija 1997.

¹⁸ Primjer grafičkog stručnjaka koji se kod nas bavi i starim (u ovom slučaju glagoljskim) pismom, jest prof. Frane Paro. Usp.: Frane Paro, *Glagoljska početnica*, Naklada Benja, Rijeka 1995, i *Typographia glagolitica*, Matica hrvatska, Zagreb 1997.

je to područje pogodno i za egzaktna, sumjerljiva i ponovljiva istraživanja optičko-numeričkim fizikalnim metodama koje se primjenjuju npr. na klinasto pismo¹⁹ ili arapske brojke.²⁰

1.3.1. Područje analitičke paleografije

Područje analitičke paleografije može se odrediti kao *označitelj u starom alfabetnom znaku*. To je grafički znak prostorno oblikovan po zakonima grafike i grafemike, kao član skupa alfabeta. Materijalnost označitelja omogućuje egzaktna istraživanja, a ima dvije razine: prva razina jest organizacija materije, a druga je materija sama. Materijom kao takvom bavi se kemija: proučava se sastav papira, pergamene i tinte. Organizacijom tinte na površini papira ili pergamene, kamena ili bilo koje površine bavi se grafika kao znanost i umjetnost, a grafemika je veza između jezika i pisma. Zahvaljujući perceptivnosti (vizualnoj, za razliku od auditivne kod govora) stari se znak sačuvao stoljećima, strukturno nepromijenjen u grafičkom oblikovanju, troši mu se jedino materija podloge i crnilo u većoj ili manjoj mjeri. Fullerton je istaknuo to područje u definiciji paleografije: »In the strictest sense of the word paleography means the study of *the written symbol itself* – its appearance, subsequent changes in its form, and possibly its disappearance or replacement – and the physical material on which the symbol was written and the medium in which it was created.«²¹

Upravo je taj sačuvani paleoznak omogućio paleografska istraživanja i prvi izazvao paleografiju pitanjima koja proizlaze iz njega. Od samog je početka paleografija posvećivala veliku pažnju *označitelju*, ali nije toliko to naglašavala kao što je naglašavala dešifriranje i čitanje znakova i tumačenje sadržaja pisanih spomenika. Danas je već mnogo zapisa pročitano i opisano, ali je ostalo veliko područje rada za analitičku paleografiju koja polazi od činjenice da sam *označitelj*, već pročitani, ima što reći iako je prenio *označeno*, što mu je prvotni zadatak. Ta pretpostavka da *označitelj* ima u sebi više poruka temeljna je pretpostavka analitičke paleografije. Prenoseći *označeno*, *označitelj* nužno nosi i karakteristike vremena i prostora u kojima je nastao. Kad sadržaj teksta nema podataka o mjestu i vremenu postanka, tada označitelj služi kao prvorazredan izvor obavijesti o uvjetima postanka

¹⁹ N. Demoli, H. Gruber, U. Dahms, and G. Wernicke, Characterization of the cuneiform signs by the use of a multifunctional optoelectronic device, *Applied Optics*, Vol. 35, No. 29, 10 October 1996, p. 5811–5820.

²⁰ M. S. Alam, Feature-extracted joint transform correlation, *Applied Optics*, Vol. 34, No. 35, 10 December 1995, p. 8148–8153.

²¹ Sharon Golke Fullerton, Paleographic Methods Used in Dating Cyrillic and Glagolitic Slavic Manuscripts, Ohio State University, *Slavic Papers* No. 1, 1975, p. 1–2. Istanja M. Č.

poruke i to upravo zato što različita mjesta i različito vrijeme imaju i različite ostvaraje *označitelja*.

Analitička paleografija ulaže napor da što više iskoristi obavijest koju nudi prostorni vizualno-perceptivni ostvaraj jezičnoga znaka, tj. da odgonetne i sve druge poruke koje *označitelj* nosi osim one koja se odnosi na *označeno*. *Označitelj* živi utoliko ukoliko je povezan s *označenim*, međutim on živi i svojim vlastitim životom, ako se tako mogu nazvati zakonitosti njegove pojavnosti u sustavu grafičkih znakova. Analitička se paleografija bavi vlastitim životom *označitelja* ili organizacijom materijalnosti znaka. Svojim autonomnim zakonitostima, koje su jednim dijelom neovisne od onih kojima podliježe *označeno*, grafički znak pobuđuje pažnju grafičara i paleografa analitičara. Približili smo se jednom ključnom pitanju paleografije ako konstatiramo da je metodološka praznina u paleografiji uvjetovana, između ostalog, i nedovoljnim vođenjem računa o djelomično neovisnom životu *označitelja*. Tu je negdje i odgovor na pitanje o smislu analitičke paleografije: ona otkriva i proučava zakonitosti života *označitelja* staroga znaka na njemu primjeren način.

1.3.2. Vrijeme i pismo

Organizacija materije u znak ne može ostariti. Znak je bezvremen kao i sve strukture u svojoj biti. Ipak postoje starije i novije organiziranosti znaka. *Označitelj* ima svoj trenutak postanka i razvoj. U tom smislu on nije bezvremen. Potrebno je razlikovati trenutak postanka (tu ima prije i poslije) od postojanja i nepostojanja. Jednom stvorene, strukture su međusobno ravnopravne u postojanju bez obzira na vrijeme postanka. Zato je struktura starijeg i novijeg pisma ista problematika i njome se bave grafičari i "paleografi(čari)". Paleografi ne bi smjeli biti toliko opterećeni prošlošću i starinom (*paleo-*) da ne uoče *grafiju*. Ta je distinkcija važna za metodologiju analitičke paleografije. Metodologija dijakronije nije dobra u proučavanju nečega što je bezvremeno poput grafičke strukture o čijem ustrojstvu najviše zna grafičar koji proučava ili umjetnički primjenjuje zakonitosti oblikovanja i izvođenja tipova slova. Da su latinski paleografi uzeli u obzir neka grafička dostignuća u svojim paleografskim studijama, došli bi do boljih rezultata.²²

²² Gilissen bi sigurno drugačije riješio proučavanje težine pisma da je bio upoznat s tim kako težinu pisma studiraju grafičari. Nigdje ne spominje mjerenje visine i širine slova debljinom poteza, što je osnovno načelo grafičkoga oblikovanja. Težinu pisma izrazio je formulom pa je za svakog pisara računao indeks. Ako se usporedi uloženi trud s rezultatima, koji nisu pouzdani, dolazimo do zaključka da ipak metoda nije pouzdana. Osim toga u postavljanju formule za težinu pisma potkrala mu se pogreška na koju sam ga pismeno upozorila. U odgovoru na moje pismo iznosi nešto promijenjen stav o mjerenjima i računanjima svih elemenata pisma. Naglašava samo

U glagoljskoj je paleografiji npr. zbog mnoštva neriješenih pitanja provedeno mnogo analiza koje su išle za tim da glagoljicu protumače u širem kontekstu drugih pisama otkrivajući egzogene elemente koji su ušli u glagoljski sustav iz drugih pisama ili da objasne zakonitosti grafičkih znakova unutar glagoljske azbuke pokazujući endogene karakteristike slova.²³

1. 3. 3. Zadaci analitičke paleografije

Analitička paleografija prethodi studiju povijesti pisma. Njezin bi se zadatak mogao odrediti lakše ako je usporedimo sa sinkronim opisom koji u dijakroniju ulazi kao stepenica. Analiza pisma i studij pojedinog spomenika pretpostavka su opisa na vremenskoj osi. Povijest jednog pisma već je sinteza koja je moguća samo na temelju mnoštva analiza. Da se povjesničar pisma ne gubi u digresijama prilikom istraživanja, analiza prethodi i rješava probleme identifikacije, autentifikacije, grupiranja i klasiranja pisma po tipovima i periodima.²⁴ Ezio Ornato zadatke analitičke paleografije sveo je na sljedećih pet:

1. analiza i klasifikacija različitih tipova pisma,
2. identifikacija, analiza i klasifikacija skriptorija,
3. atribucija dvaju ili više primjeraka pisma dvojici ili više pisara,
4. atribucija sličnoga pisma jednom pisaru,
5. atribucija različitog pisma jednom pisaru.²⁵

Težina zadataka raste redosljedom kako su navedeni. Analiza se odnosi na analizu elemenata pisma²⁶, klasifikacija uzima u obzir sličnosti i razlike koje su dobivene analizom i prema njima grupira tipove pisma. Atribucija pisma jednom pisaru traži dovoljno različitosti od drugih pisara i zadovo-

morfologiju slova kao najmjerodavniju u paleografskom istraživanju. Iako nije posve uspjela njegova analitička metoda, mnogo se može naučiti iz Gilissenovih studija: želi postići egzaktnost, prozirnost dokaza, dosljednost, ozbiljan pristup paleografskom nazivlju i elegantan stil pisanja, koji nije lako nasljedovati. Njegova je studija izazvala više kritika upravo stoga što je postupak jasan i provjerljiv, istražuje metodologiju. Uspjeh je i u tome što se počelo više razmišljati o metodologiji paleografskog istraživanja. Gilissenova knjiga *Expertise des écritures médiévales*, Les publications de Scriptorium, Vol. VI, Gand 1973, str. 175+44 table, bila je snažan poticaj našem traganju za metodologijom analitičke glagoljske paleografije.

²³ Marica Čunčić, *Metodologija analitičke paleografije i osnovni oblik glagoljskog pisma* (doktorska disertacija), Zagreb 1985, str. 1–15.

²⁴ Gilissen 1974, str. 23–40.

²⁵ Ezio Ornato, *Statistique et paleographie: peut-on utiliser le rapport modulaire dans l'expertise des écritures médiévales?*, *Scriptorium* XXIX, Bruxelles 1975, No. 2, 198–234. Str. 199.

²⁶ Koji su elementi pisma, vidi poglavlje 1.3.4.

ljavajuću sličnost pismu samoga pisara u kodikološkim cjelinama.²⁷ Ne postoji pisma jednom pisaru traži dovoljno različitosti od drugih pisara i zadovoljavajući drugi način rješavanja zadataka analitičke paleografije, mora se provesti analiza pisma. Nekađ se navedeni zadaci mogu riješiti i nepaleografskim podacima, ali to nije predmet ovoga članka. Metodološki je važno da paleografija zna granice svoga predmeta i svojih zadataka, iz čega proizlaze i metode. Ostalo prepušta drugim znanostima.

Ako isključimo analizu iz pet navedenih zadataka, oni se mogu svesti na identifikaciju i klasifikaciju tipova pisma i skriptorija, i na atribuciju pisma pisarima. Ispustivši analizu, odvojili smo cilj i put do cilja, jer analiza je način kako se dolazi do rješenja tih zadataka. I upravo je analiza znak raspoznavanja analitičke paleografije. Što se više usavrše metode analiziranja komponenata pisma, to se mogu očekivati bolji rezultati u rješavanju postavljenih zadataka. Zadatak se analitičke paleografije ne bi smio ograničiti samo na razlikovanje ruku pisara. Nismo za takvu definiciju analitičke paleografije koja više govori o zadacima nego o metodi. Analitička je paleografija točnije definirana analizom kao metodom istraživanja, a ne zadacima koje rješava. Naglašavajući pak analizu kao metodu analitičke paleografije, ne smijemo je ograničiti na zadatke koje postavlja Ornato. Domet joj je dublji i širi kao što se to vidi na primjeru analize glagoljskoga pisma.²⁸ Analitička paleografija može odgovoriti i na neka pitanja o postanku i evoluciji pisma.

Analitička je paleografija dakle sustav egzaktnih metoda kojima se istražuju parametri pisma da bi se izrazile njegove karakteristike, odredile zakonitosti oblikovanja i ustanovili generativni elementi važni za postanak, evoluciju i transformaciju tipova slovnih oblika.

1.3.4. Metode analitičke paleografije

Da donese sud o pismu i rukopisu, paleograf analizira elemente pisma. Umjesto općenitog dojma, koji je često subjektivan i neprovjerljiv, paleografski analitičar nastoji skupiti što više egzaktnih podataka na temelju kojih će donositi mjerodavne zaključke. Tako želi postići objektivnije sudove koji su provjerljivi i sumjerljivi, za razliku od dojmova. Do ključa sintetičkog dojma može se doći analizom mjerljivih komponenata. Od kojih se to mjerljivih i odredivih komponenata ili elemenata sastoji pismo? O elementima pisma pisao je Jean Mallon kad je obrađivao evoluciju latin-

²⁷ Pod kodikološkom cjelinom razumije se rukopis ili dio rukopisa koji je nastao na istom mjestu, u isto vrijeme i pod istim uvjetima jednoga skriptorija. Usporedi Ornato, n. dj., str. 208.

²⁸ M. Čunčić, n. dj.

skoga pisma.²⁹ Kod njega nalazimo sljedeće elemente: mjerni odnos, ugao, težina, duktus, materijal i unutrašnje karakteristike.³⁰ Léon Gilissen u svojem je već spomenutu djelu³¹ obradio te iste elemente, neke više, neke manje, i dodao im još *stil*. Kritika korištenja mjernog odnosa u određivanju pojedinih pisara³² osvrnula se i na *nemorfološke* elemente pisma koji nisu zanemarivi u analitičkoj paleografiji. Pokušaji pojedinih paleografa da unesu u paleografsku metodologiju više sustavnosti nisu ostali bez rezultata i međusobno su komplementarni u pogledu elemenata pisma.

Metodologija analitičke glagoljske paleografije obuhvaća mjerni odnos³³ i duktus³⁴. Ta dva elementa mjerodavni su parametri za donošenje zaključaka o kontinuitetu tipova u glagoljskom pismu i njihovim transformacijskim zakonima. Ugao pisma ne bi se mogao uzeti kao važna pojava u analizi tipova glagoljskoga pisma, dok bi težina pisma mogla doći u obzir, ali na jedan drugi način, različit od Gilissenova. Težina pisma došla je do izražaja kod mjernog odnosa uglate glagoljice onoliko koliko se debljina poteza ili širina reza pera pokazala važnom za grafičku strukturu.³⁵

U analizi glagoljskoga pisma dominira metoda mjerenja relativne visine i širine. Postupak određivanja mjernog odnosa izražen je grafikonima, tabelama i proračunima koji sve tipove čine sumjerljivima. Pomogli su i najelegantarniji statistički postupci, kao i teorija *skupova* (ili matematički izraz: *riječ*). Vađenje slovnih oblika iz materijala obavljeno je vjernim precrtavanjem tako da slova iz spomenika imaju svoj izvorni oblik, a slova koja služe za idealizaciju tipa dana su u svojoj savršenoj geometrijsko-grafičkoj strukturi. Idealizacija tipa nužan je uvjet sumjerljivosti. Idealizirani tipovi slova određeni geometrijskim i grafičkim proporcijama, to je norma prema kojoj se mjeri ostvaraj znaka na kamenu, pergameni ili papiru. Norma osigurava pravilnu procjenu odstupanja. Da se može krenuti u sustavnu analizu razlikovanja ruku pisara, potrebno je znati normu od koje je pisar odstupio u ovom ili onom smislu.

Duktualna analiza ide logikom pisareva poteza koji je posljedica mogućnosti pera i ruke. Odluka o tome koje će se zakonitosti primijeniti u rekonstrukciji duktusa neophodna je za određivanje polazišta koja se mogu

²⁹ Jean Mallon, *Paléographie romaine*.

³⁰ Rapport modulaire, angle d'écriture, poids, ductus, matériel subjectif, caractéristiques internes.

³¹ L. Gilissen, *Expertise des écritures médiévales*, Les publications de Scriptorium, Vol. VI, Gand 1973, str. 175+44 table.

³² Ornato, n.dj., str. 198–234.

³³ M. Čunčić, n.dj., str. 51–121.

³⁴ Isto, str. 122–199.

³⁵ Isto, str. 105–114.

ispraviti ako se nađu bolja rješenja. Konstanta prilikom duktualnih analiza jest instrument pisanja i anatomija ruke koji uvjetuju zakonitosti duktusa. Ovisi o pisarevoj rutini hoće li duktus biti složeniji ili jednostavniji. Zato je potrebno da rekonstruirani idealni model predvidi više mogućih varijanta da bi se kod analize konkretnih ostvaraja moglo odrediti kojoj mogućoj varijanti pripada način pisanja jednog pisara. Egzaktnost duktualne analize sastoji se u tome da se svaka duktualna varijanta pokaže na idealiziranom tipu slova i usporedi s ostvarajima.

2. Zaključak

Iz svega je vidljivo da je podjela paleografije na tri grane — to su paleografija čitanja, analitička paleografija i povijest pisma —, potrebna, logična i korisna. Vjerujemo da će svaka od tri grane paleografije uroditi plodom novih znanstvenih dostignuća. Analitička je paleografija pogodna za egzaktna istraživanja i na njoj se mogu primijeniti moderna tehnička dostignuća kojima se koriste i ostale egzaktne znanosti. Razmatranje područja, metoda i zadataka analitičke paleografije jasno pokazuje da je ta posebna grana paleografije opravdano izdvojena kako bi se mogla služiti metodama primjerenima označitelju u starom pisanom jezičnom znaku.

Tripartition of paleography

Summary

The author explains the history and rationale of the tripartition of paleography into branches. She introduces her own rationale: Since every symbol can be divided into the *signified* and the *signifier* and can be seen as their *union*, the same applies to any old alphabet symbol. This is the basis of paleography tripartition into 1) paleography of reading dealing with the *signified*, 2) analytical paleography dealing with the *signifier* and 3) history of script dealing with historical relationship between *signifier* and *signified*. Reasons for analytical paleography to be a special branch of paleography become obvious as the author presents its very specific fields, methods and tasks referring to the research of old Latin and Glagolitic scripts.

Ključne riječi: glagoljica, paleografija

Key words: Glagolitic, palaeography